

Verantwoord Internetgebruik van Adolescenten en de Ondersteuning van Scholen daarin:
Een Survey-onderzoek.

Masterthesis
Universiteit Utrecht
Masteropleiding Pedagogische Wetenschappen
Masterprogramma Orthopedagogiek
Geke van der Weerd, 3674908

Begeleidster: Asli Ünlüsoy

2e beoordelaar: Jan van de Beek

Datum: 29-06-2015

Voorwoord

Hierbij presenteer ik u mijn masterthesis welke geschreven is in het kader van de masteropleiding Orthopedagogiek aan de Universiteit Utrecht. De afgelopen vijf maanden heb ik onderzoek gedaan naar verantwoord internetgebruik onder adolescenten. Tijdens het lezen van literatuur over media-educatie werd ik nieuwsgierig naar onderwijs over internetgebruik op middelbare scholen. Er bleek geen geschikt instrument te bestaan voor mijn onderzoek, waardoor ik zelf een survey, Weerd's Verantwoord Internetgebruik onder Adolescenten survey [WVIGA Survey], heb ontworpen.

Al met al kan ik concluderen dat deze masterthesis een grote uitdaging is geweest. Ik ben ontzettend trots op mijzelf, het resultaat en de daarbij behorende ontwikkeling die heeft plaats gevonden tijdens dit proces. Een speciaal dankwoord gaat daarbij uit naar mijn begeleidster, Asli Ünlüsoy. Zij heeft mij met haar kritische blik, feedback, betrokkenheid en enthousiasme tijdens het thesisproces begeleid. Verder wil ik mijn vrienden en familie bedanken, zij hebben mij in deze periode gesteund en aangemoedigd.

Utrecht, juni 2015

Geke van der Weerd

Samenvatting

Jenkins, Purushotma, Weigel, Klinton en Robison (2009) stellen met hun theorie dat het belangrijk is dat adolescenten leren reflecteren op hun internetervaringen en ethische normen aanleren, zodat adolescenten verantwoord kunnen handelen op internet. Scholen hebben hierin een belangrijke rol omdat zij veel adolescenten kunnen bereiken. Het doel van het huidige onderzoek is tweeledig: het ontwerpen en valideren van een nieuw onderzoeksinstrument die de houding van adolescenten over verantwoord internetgebruik meet en beschrijvend onderzoek naar demografische verschillen in verantwoord internetgebruik onder adolescenten en de ondersteuning van scholen daarin. **Methode** Aan dit onderzoek hebben 12- tot en met 18-jarige adolescenten ($n = 134$) deelgenomen die regulier middelbaar onderwijs volgen in Nederland. Een deel van de participanten zijn geworven via een school in Noord-Nederland en een deel via het netwerk van de onderzoeker. Een Hoofddcomponentenanalyse is uitgevoerd om de validiteit van het ontworpen instrument na te gaan. Verschillende t-testen en ANOVA's zijn uitgevoerd om de demografische verschillen te onderzoeken. **Resultaten** Adolescenten handelen soms verantwoord op internet, waarbij meisjes significant meer verantwoord handelen dan jongens. De leeftijd van de adolescenten heeft geen significante invloed. Participanten op vwo- onderwijsniveau en havo-onderwijsniveau scoren significant hoger dan participanten op vmbo/havo-onderwijsniveau. Tevens blijkt dat adolescenten zelden onderwijs krijgen over verantwoord internetgebruik. **Conclusie** Verantwoord internetgebruik moet beter geïmplementeerd worden in het huidige curriculum. Adolescenten handelen namelijk niet altijd verantwoord en krijgen er zelden onderwijs over. Verder moet er meer onderzoek gedaan worden naar individuele verschillen, zodat scholen hier goed op kunnen inspelen. De ontworpen survey kan hierin uitkomst bieden.

Abstract

Jenkins, Purushotma, Weigel, Klinton en Robison (2009) state in their theory that it is important that adolescents learn how to reflect on their internet experiences and learn ethical standards, so they can behave responsibly on the internet. Schools have an important role in this because they can reach many adolescents. The first aim of this study is to design and validate a new instrument that measures the attitude on responsible internet use of adolescents. The second aim is descriptive research on demographic differences in responsible internet use of adolescents and the support of schools on this. **Method** Adolescents between the age of 12 and 18 who go to regular Dutch high schools, have participated in this research. The participants were partly recruited from a school in the North of the Netherlands and partly recruited from the network of the researcher. A principal component analysis is performed to test the validity. A variety of t-tests and ANOVA's were conducted to examine demographic differences. **Results** Adolescents sometimes act responsible on the internet, whereby girls act significantly more responsible. The age of adolescents has no significant influence. Participants on vwo education and havo education scored significantly higher than participants on vmbo/havo education. Furthermore, at school adolescents rarely get education. **Conclusion** Responsible internet use must be better implemented in the curriculum, because a lot of adolescents do not always act responsible and they rarely get education. There is a need for more research about individual differences so schools can act on that matter. The designed instrument can be a good resource.

Inleiding

Internet is niet meer weg te denken uit het dagelijkse leven. Het is daarom belangrijk dat adolescenten leren hoe ze internet op een verantwoorde manier gebruiken. Onder verantwoord internetgebruik kan men bijvoorbeeld ethisch handelen in sociale situaties op internet verstaan (Academy of Pediatrics, 2013; Jenkins, Purushotma, Weigel, Klinton, & Robison, 2009). Volwassenen, zoals ouders en leraren, spelen hierbij een belangrijke rol (Moreno, Egan, Bare, Young, & Cox, 2013; Vanderhoven, Schellens, & Valcke, 2013). Scholen hebben echter een unieke positie omdat het grote bereik van scholen ervoor zorgt dat alle adolescenten leren over verantwoord internetgebruik, zelfs wanneer ouders dit niet doen (Livingstone, Haddon, Görzig, & Ólafsson, 2011). Scholen kunnen door middel van media-educatie adolescenten onderwijzen over verantwoord internetgebruik, waardoor adolescenten een kritisch, ethisch en sociaal persoonlijk bewustzijn kunnen ontwikkelen (Calvani, Fini, Ranieri, & Picci, 2012).

De manier waarop media-educatie op scholen wordt vormgegeven, is echter verschillend per land, soms zelfs per regio in een land (Livingstone et al., 2011; Valcke, De Wever, Van Keer, & Schellens, 2011). Lokale onderzoeken zijn nodig omdat er sterke verschillen lijken te zijn in toegang tot internet, de ervaringen met internet en de impact van lokaal beleid op scholen (Hartlevik & Christophersen, 2013; Valcke et al., 2011). Hoewel veel scholen in Nederland binnen het curriculum aandacht besteden aan media-educatie (Nikken & Jongmans, 2013), zijn er geen wettelijke kerndoelen opgesteld door de regering. Het is daardoor onduidelijk hoe scholen dit thema vormgeven in de praktijk.

Tevens is er weinig onderzoek gedaan naar verantwoord internetgebruik onder adolescenten. Het doel van deze thesis is daarom tweeledig. Ten eerste, het ontwerpen en valideren van een nieuw onderzoeksinstrument die de houding van adolescenten over verantwoord internetgebruik meet, omdat er geen geschikte gestandaardiseerde instrumenten zijn. In dit onderzoek wordt verantwoord internetgebruik onderzocht in twee aspecten: reflectie op internetervaringen en ethische handelen op internet. Ten tweede, beschrijvend onderzoek naar demografische verschillen in verantwoord internetgebruik onder adolescenten en de ondersteuning daarin op het regulier voorgezet onderwijs in Nederland. De uitkomsten van dit onderzoek zijn van belang voor aanpassingen in het curriculum van het voorgezet onderwijs.

Theoretisch kader

Adolescenten gebruiken internet voor allerlei activiteiten: informatie zoeken, vermaak (zoals spelen van online games en downloaden van muziek en films) (Wang, Luo, Luo, Gao,

& Kong, 2012), communicatie (Fleming, Greentree, Cocotti-Muller, Elias, & Morrison, 2006), bezoeken van sociale netwerksites en het verzenden en ontvangen van berichten en e-mails (Livingstone et al., 2011). Het Centraal Bureau voor de Statistiek [CBS] heeft berekend dat in 2013 94% van de Nederlandse adolescenten van 12 tot en met 15 jaar internet gebruikte ter vermaak, 88% communiceerde via internet en 50% zocht naar informatie op internet. Voor adolescenten en jonge volwassenen van 15 tot 25 jaar is dit respectievelijk 91%, 97% en 87% (CBS, 2014).

Adolescenten ontwikkelen de meeste vaardigheden voor internetactiviteiten zelfstandig (Calvani et al., 2012; Jenkins et al., 2009; Livingstone et al., 2011). Livingstone en collega's (2011) hebben internationaal onderzoek gedaan naar de risico's en veiligheid van internetgebruik onder Europese adolescenten. Uit hun onderzoek blijkt dat 11- tot en met 16-jarigen over minimaal vier van de acht onderzochte vaardigheden beschikken: een website bladwijzen, ongewenste berichten blokkeren, informatie vinden over veilig internetgebruik, privacyinstellingen wijzingen op sociale netwerksites, browsergeschiedenis verwijderen, ongewenste advertenties of mails verwijderen en filtervoorkeuren instellen. Het onderzoek is gebaseerd op zelfrapportage, omdat directe observatie onmogelijk was. Het onderzoek van Calvani en collega's (2012) wijst echter uit dat wanneer er naast simpele technische kennis ook een beroep wordt gedaan op cognitieve en sociaal ethische dimensies van technologiegebruik, de kennis en competenties van 14 tot 16 jarigen inadequaat zijn.

Door middel van media-educatie kunnen adolescenten leren hoe ze verantwoord om moeten gaan met ethische kwesties op internet (Jenkins et al., 2009), optimaal profiteren van de voordelen en zich beter beschermen tegen risico's van internet (American Academy of Pediatrics, 2013; Livingstone et al., 2011). Deze risico's zijn bijvoorbeeld: blootstelling aan ongewenste materialen, slachtofferschap door cyberpesten of gebrek aan privacyinstellingen (Guan & Subrahmanyam, 2009; Livingstone et al., 2011). Jenkins en collega's (2009) stellen met hun theorie dat wanneer adolescenten het internet zelfstandig verkennen, er drie kernzorgen ontstaan: de participatiekloof, het transparantieprobleem en de ethische uitdaging. De participatiekloof betreft de zorg dat adolescenten ongelijke kansen, ervaringen, vaardigheden en kennis hebben die nodig zijn voor mediagebruik. Het transparantieprobleem en de ethische uitdaging geven het belang van leraren (en andere volwassenen) in de media-educatie met betrekking tot verantwoord internetgebruik weer. Het transparantieprobleem betreft de aanname dat adolescenten actief reflecteren op hun media-ervaringen waardoor ze zich bewust zijn van hun leerprocessen. In de huidige literatuur is er geen eenduidige definitie van reflecteren. Boud, Keogh en Walker (1985) beschrijven reflecteren als een belangrijke

activiteit waarbij mensen hun ervaringen overdenken en evalueren waardoor men kan leren van ervaringen. Volgens Ryan (2013) bestaat reflecteren uit twee elementen: het begrijpen van ervaringen in relatie tot zichzelf, anderen en omgeving en nadenken over toekomstige ervaringen voor persoonlijke en sociale voordelen. Jenkins en collega's (2009) stellen dat het voor adolescenten lastig is om de percepties waarmee media de wereld beïnvloed te doorzien. Het is bijvoorbeeld niet eenvoudig om onderscheid te maken tussen commerciële en non-commerciële informatie door de vormgeving van een website. Het is daarom belangrijk dat adolescenten kritisch leren kijken naar hun internetgebruik, zodat ze zich bewuster worden van de voordelen en risico's van internet en de consequenties van hun online gedragingen (Jenkins et al., 2009; Livingstone et al., 2011).

De ethische uitdaging beschrijft de zorg dat adolescenten niet zelfstandig in staat zijn ethische normen te ontwikkelen om met complexe en sociale online omgevingen om te gaan. Er zijn op internet bijvoorbeeld geen expliciete ethische normen, waardoor het voor adolescenten niet eenvoudig is om goede beslissingen te maken omtrent welke informatie ze online delen op sociale netwerken (Jenkins et al., 2009). Flores en James (2012) definiëren ethisch handelen op internet in hun onderzoek in de volgende drie aspecten: (1) bewustzijn dat online acties effecten kunnen hebben op anderen of gemeenschappen, (2) reflecteren op eigen rol en verantwoordelijkheid in online gemeenschappen en (3) besef dat anderen betrokken zijn bij online acties en deze vanuit hun perspectief kunnen bekijken. Adolescenten moeten dus kritisch leren kijken naar hun online gedragingen zodat ze de gevolgen voor henzelf en anderen kunnen inschatten. Ze moeten bijvoorbeeld de inhoud van materialen beoordelen voordat ze die gebruiken of plaatsen op internet (Livingstone et al., 2011). Adolescenten hebben vaak onvoldoende capaciteiten om de betrouwbaarheid van internetbronnen in te schatten. Ze nemen bijvoorbeeld de resultaten van zoekmachine Google over zonder kritisch te kijken naar de informatie (Purcell, Heaps, Buchana, & Friedrich, 2013). Daarnaast worden de online gevolgen vaak niet goed ingeschat. Directe gevolgen zijn niet waarneembaar en verleidingen zijn groot (Trautmann, van de Kuilen, & Zeckhauser, 2013). Hierdoor is downloaden van muziek en films bijvoorbeeld aantrekkelijk (Freestone & Mitchell, 2004).

Onderwijs

Scholen moeten adolescenten voorbereiden op deelname aan de samenleving. Daarbij wordt internet binnen het onderwijs steeds vaker en intensiever gebruikt door adolescenten en leerkrachten (Purcell et al., 2013), waardoor scholen een belangrijke rol innemen in voorlichting over verantwoord internetgebruik. Bovendien hebben leraren een belangrijke rol

omdat zij alle adolescenten kunnen bereiken (Livingstone et al., 2011; Vanderhoven et al., 2013). Daarbij blijkt dat hoewel de primaire verantwoordelijkheid van media-educatie bij ouders ligt (Subrahmanyam & Šmahel, 2011), leraren vaak als geschikt alternatief worden gezien (Livingstone et al., 2011; Moreno et al., 2013; Vanderhoven et al., 2013). Scholen kunnen adolescenten een juiste etiquette aanleren voor online gedragingen, zodat adolescenten zelf inschatten welke online gedragingen risicovol en onaanvaardbaar zijn (Sharples, Graber, Harrison, & Logan, 2009).

Er blijken echter een aantal verschillen onder adolescenten te zijn. Hartlevik en Christophersen (2013) concluderen in hun onderzoek naar digitale competentie onder 15- en 16-jarigen dat er verschillen zijn in de manier waarop adolescenten informatie produceren en communiceren op internet. Daarnaast wordt, zoals eerder aangehaald, met de participatiekloof de zorg geuit dat er ongelijkheden zijn onder adolescenten in internetervaringen, –vaardigheden en –kennis (Jenkins et al., 2009). Livingstone en collega's (2011) constateren verder dat oudere adolescenten meer worden blootgesteld aan online risico's, maar vaak ook beter met deze om kunnen gaan. Fleming en collega's (2006) hebben aan de hand van vier items in een survey onderzocht in welke mate adolescenten veilig handelen in sociale situaties op internet. Jongere adolescenten blijken in dat onderzoek significant minder veilig te handelen dan oudere adolescenten. Verder vertonen jongens over het algemeen meer onethisch gedrag op internet dan meisjes (Jackson et al., 2008; Lau & Yuen, 2014). In het onderzoek van Lau & Yuen (2014) is gekeken naar sekseverschillen in online onethisch gedrag (plagiaat, illegitieme handelingen en internet kleverigheid). De resultaten wijzen uit dat jongens meer onethisch gedrag vertonen doordat ze over betere ICT vaardigheden beschikken en vaak betere toegang hebben tot internet waardoor ze sneller onethisch handelen. Fleming en collega's (2006) hebben daarentegen geen sekseverschillen gevonden. Dit komt mogelijk doordat de focus in dit onderzoek ligt op veilig internetgebruik. Scholen moeten dus eerst zicht krijgen op de huidige kennis en vaardigheden van scholieren, zodat leraren de lesstof kunnen afstemmen.

Huidig onderzoek

Dit onderzoek betreft een pilot naar de betrouwbaarheid en validiteit van het ontworpen instrument, Weerd's Verantwoordelijk Internetgebruik onder Adolescenten Survey [WVIGA survey]. De twee aspecten zijn daarbij in de volgende dimensies onderzocht (1) de mate waarin leraren lesgeven over reflecteren op internetervaringen en ethisch handelen op internet en (2) de mate waarin adolescenten reflecteren op hun internetervaringen en ethisch handelen op internet. Dit resulteert in de volgende onderzoeksvragen:

- In hoeverre handelen adolescenten verantwoord op internet?
- Is er een verschil tussen jongens en meisjes in verantwoord internetgebruik onder adolescenten?
- Is er een verschil in leeftijd in verantwoord internetgebruik onder adolescenten?
- Is er een verschil in onderwijsniveau in verantwoord internetgebruik onder adolescenten?
- In hoeverre leren adolescenten over verantwoord internetgebruik op school?
- In hoeverre denken adolescenten dat leraren van belang zijn in de media-educatie (in vergelijking met andere bronnen) over verantwoord internetgebruik?

Er wordt verwacht dat meisjes meer verantwoord handelen op internet dan jongens, omdat dit uit verschillende onderzoeken naar voren komt (Jackson et al., 2008; Lau & Yuen, 2014). Doordat er weinig onderzoek is gedaan naar verantwoord internetgebruik, worden er verder geen hypothesen opgesteld. De resultaten worden daarom beschreven.

Methode

Participanten

De steekproef bestaat uit 12- tot en met 18-jarige adolescenten die onderwijs volgen binnen het regulier voortgezet onderwijs in Nederland. Er hebben 134 participanten ($M_{\text{age}} = 15.3$ jaar, $SD = 1.84$) deelgenomen aan het onderzoek, waarvan 35.4% jongens. De gemiddelde leeftijd van jongens is 15.6 jaar ($SD = 1.75$) en van meisjes 15.2 jaar ($SD = 1.88$). Van de participanten volgt 14.8% onderwijs op vmbo-niveau, 3.7% op vmbo/havo-niveau, 12.6% op havo-niveau, 14.1% havo/vwo-niveau en 52.6% op vwo-niveau. Doordat de participanten vanwege het korte tijdsbestek zijn geworven uit het netwerk van de onderzoeker is er sprake van een gemakssteekproef.

Meetinstrument

De survey (opgenomen in Appendix A) is online afgenomen, waarbij gebruik is gemaakt van www.smartsurvey.co.uk. De survey bestaat uit 35 items, verdeeld in vier onderdelen. In onderdeel een wordt gevraagd naar demografische kenmerken: geslacht, leeftijd, klas en onderwijsniveau. Onderdeel twee bestaat uit 3 items, waarbij wordt gevraagd naar het belang dat adolescenten en hun school hechten aan media-educatie op school over internetgebruik. De participanten hebben de stellingen gescoord op 5-punts Likertschalen, lopend van 1 = helemaal mee eens tot 5 = helemaal mee oneens.

Onderdeel drie bestaat uit 24 stellingen over reflecteren op internetervaringen en ethisch handelen op internet. Er zijn zes stellingen waarbij participanten moeten aangegeven

in hoeverre ze zelf reflecteren op hun internetgebruik (item 10, 19, 24, 25, 30 en 31) en zes stellingen over hun ethische gedrag op internet (item 8, 12, 15, 18, 22 en 26). Verder zijn er zes stellingen met betrekking tot reflecteren in de klas (item 9, 14, 17, 20, 21 en 29) en zes stellingen over de mate waarin leraren aandacht besteden aan ethisch handelen op internet (item 11, 13, 16, 23, 27 en 28). Er zijn geen items met onethische gedragingen in de survey opgenomen, omdat het onderzoek zich richt op verantwoord gedrag. In dit onderdeel is ook gebruik gemaakt van 5-punts Likertschalen, lopend van 1 = nooit tot 5 = altijd.

In onderdeel vier wordt het belang van leraren in media-educatie onderzocht. De vijf items betreffen stellingen waarbij de participanten aangeven in hoeverre ze waarde hechten aan media-educatie door leraren, leeftijdsgenoten, ouders, en andere familieleden, zodat er een vergelijking gemaakt kan worden met leraren. Uit onderzoek van Moreno en collega's (2013) blijken dit de belangrijkste bronnen voor media-educatie. De participanten hebben antwoord geven op 5-punts Likertschalen, lopend van 1 = helemaal mee eens tot 5 = helemaal mee oneens.

Cronbach's alfa coëfficiënt is uitgevoerd om de interne consistentie van de schalen na te gaan en daarmee de betrouwbaarheid te toetsen. De betrouwbaarheid van subschaal 'Verantwoord handelen' is matig, Cronbach's $\alpha = .64$. De betrouwbaarheid van subschaal 'Onderwijs' is goed, Cronbach's $\alpha = .82$. De betrouwbaarheid van onderdeel drie kan daarmee als voldoende worden beschouwd (Field, 2009). De betrouwbaarheid van onderdeel vier is ook voldoende, Cronbach's $\alpha = .74$.

Operationalisatie kernbegrippen

Internetgebruik. Internetactiviteiten met betrekking tot verantwoordelijk internetgebruik worden in dit onderzoek onderzocht aan de hand van de volgende online activiteiten: communicatie, informatie en vermaak. Onder communicatie vallen activiteiten als e-mails en berichtjes versturen en ontvangen en telefoneren via internet. Met informatie wordt het zoeken van informatie bedoeld, zoals zoeken naar betrouwbare informatie voor schoolopdrachten. Onder vermaak worden online activiteiten verstaan als het luisteren van muziek op internet en het kijken van films, serie en televisie. De 24 stellingen in onderdeel drie zijn ontworpen op basis van deze beschreven activiteiten.

Reflecteren. In dit onderzoek is reflecteren op internetgebruik als volgt geoperationaliseerd: (1) aandacht besteden aan internetervaringen en (2) deze evalueren. Dit wordt gemeten aan de hand van stellingen waarin adolescenten moeten aangeven in welke mate ze ervaringen vergelijken, praten over hun ervaringen of hun ervaringen beoordelen.

Ethisch handelen. In dit onderzoek is ethisch handelen op internet geoperationaliseerd in twee dimensies: (1) nadenken over gevolgen voor zichzelf en anderen van online gedragingen en (2) verantwoordelijkheid nemen voor online gedragingen.

Procedure

Voor werving van participanten is zowel gebruik gemaakt van individuele benadering, als ook is een school in zijn geheel benaderd. De school is geworven via het netwerk van de onderzoeker. De contactpersoon van de school heeft de link naar de survey op de digitale leeromgeving van de school gezet. De adolescenten konden hierdoor kiezen of ze wilden deelnemen en wanneer. Daarnaast zijn adolescenten geworven via het netwerk van de onderzoeker. De onderzoeker en mensen uit het netwerk van de onderzoeker hebben scholieren gevraagd de survey in te vullen en de link te verspreiden.

De data is verzameld van 13 mei 2015 tot en met 22 mei 2015 en is geanonimiseerd. Het is daardoor onduidelijk welke aantallen zijn benaderd via de school en via het netwerk van de onderzoeker. De vragenlijst nam ongeveer 10 minuten in beslag.

Data analyse

Een Hoofdcomponentenanalyse (principal component analysis) met orthogonale rotatie (varimax) is uitgevoerd over de items van onderdeel drie om de validiteit van het instrument te onderzoeken. De Kaiser–Meyer–Olkin meting heeft berekend dat de steekproef adequaat is voor de analyse, KMO = .77 (Field, 2009). Item 15 is verwijderd omdat de KMO waarde niet voldeed aan de minimale waarde van .5 (Field, 2009). Bartlett's test of sphericity $\chi^2(253) = 851.48, p < .001$ wijst uit dat er hoge correlaties zijn tussen de items voor een Hoofdcomponentenanalyse.

De items over reflecteren op internetervaringen en ethisch handelen op internet zijn samengenomen tot een nieuwe subschaal, te weten 'Verantwoord Handelen'. Item 15 en 30 zijn echter niet opgenomen in de subschaal omdat dit de betrouwbaarheid deed verhogen. Vervolgens is het gemiddelde berekend om antwoord te kunnen geven op de deelvraag in hoeverre adolescenten verantwoord handelen op internet. Om antwoord te kunnen geven of er sekseverschillen zijn, is een onafhankelijke t-test uitgevoerd. Om antwoord te kunnen geven of er verschillen zijn in leeftijden en onderwijsniveau, zijn er onafhankelijke one-way ANOVA's uitgevoerd. De omvang van de steekproeven zijn ongelijk, waardoor er is gekozen voor Hochberg's GT2 post hoc. Een participant is niet meegenomen in de analyse in leeftijd en twee participanten in onderwijsniveau omdat er een combinatie van antwoorden zijn gegeven in onderdeel een die onwaarschijnlijk zijn. Het is hierdoor onduidelijk of de

antwoorden juist zijn. Tevens zijn er twee uitschieters gevonden. Deze zijn aangepast naar de gemiddelde score. Verder is er voldaan aan de assumpties.

De items over onderwijs over verantwoord internetgebruik zijn ook samengenomen tot een subschaal, te weten ‘Onderwijs’. Vervolgens is het gemiddelde berekend om antwoord te kunnen geven op de deelvraag: ‘In hoeverre leren adolescenten over verantwoord internetgebruik op school?’ Door middel van paired sample t-test op de items van onderdeel vier is onderzocht of adolescenten het significant belangrijker vinden voorlichting te krijgen over internetgebruik van leraren dan van ouders, leeftijdsgenoten of andere familieleden. Als significantieniveaus zijn Alpha’s van .05 opgesteld.

Resultaten

Factoranalyse

Er komen zeven factoren naar voren met een eigenwaarde groter dan Kaiser-criterium van 1. In de screeplot is echter een sterke knik te zien bij 2 factoren. De analyse is opnieuw uitgevoerd waarbij is gezocht naar twee factoren. Factor 1 wordt gekarakteriseerd door items die betrekking hebben op de mate waarin leraren aandacht besteden aan verantwoord internetgebruik. Factor 2 wordt gekarakteriseerd, met uitzondering van item 13, 23 en 21, door items die betrekking hebben op de mate waarin adolescenten verantwoord handelen op internet. In totaal wordt 32.79% van de variantie verklaard door deze factoren. Tabel 1 geeft de factorladingen weer na rotatie. De items laden niet perfect in twee factoren, waardoor de validiteit van de vragenlijst matig is.

Tabel 1

Factorladingen van Hoofcomponentenanalyse met Varimax Rotatie van onderdeel 3 WVIGA survey

Item	Factoren	
	1	2
16 Mijn leraren leggen uit wat de gevolgen zijn van illegaal downloaden en streamen van films, muziek en bestanden.	.79	.02
28 In de klas praten we over de verantwoordelijkheid die jongeren moeten nemen voor hun gedrag in games en spelletjes.	.78	.07
29 In de klas wordt er aandacht besteed aan onze ervaringen met downloaden en streamen van bestanden (zoals muziek en films).	.77	.08

17 Mijn leraren besteden aandacht aan onze ervaringen met online chatten (op bijvoorbeeld Whatsapp, Facebook en Instagram).	.76	.06
27 Mijn leraren leggen uit wat de gevolgen voor mijzelf en anderen kunnen zijn van berichten plaatsen op internet.	.73	.11
11 In de klas praten we over de verantwoordelijkheid die mensen moeten nemen wanneer ze berichten plaatsen op sociale media (bijvoorbeeld op Twitter, Facebook of Instagram).	.71	.12
14 In de klas bespreken we onze ervaringen met het versturen en ontvangen van e-mails.	.46	.15
20 In de klas wordt er aandacht besteed aan onze ervaringen met het zoeken van (on)betrouwbare informatie op internet.	.44	.26
8 Als ik een bericht plaats op internet, denk ik na over de gevolgen voor mijzelf en anderen.	-.11	.64
13 Mijn leraren vertellen ons dat wij zelf verantwoordelijk zijn voor het zoeken van betrouwbare en/of goede informatie.	.07	.55
12 Als ik online spellen speel of game, houd ik rekening met mijn gedrag omdat mijn gedrag ander gedrag kan uitlokken bij anderen (zoals geweld of scheldpartijen).	.06	.51
26 Als ik informatie van internet gebruik voor een opdracht, zet ik de bron erbij.	-.26	.50
24 Wanneer ik een spelletje op internet leuk of verslavend vind, praat ik daar met anderen over.	.22	.49
19 Als ik op internet naar informatie heb gezocht voor een opdracht, vergelijk ik mijn aanpak met anderen.	.17	.45
25 Wanneer ik online heb gechat, praat ik daarover.	.30	.44
23 In de klas praten we over de gevolgen van het kopiëren van spreekbeurten en opdrachten van internet.	.28	.42
21 In de klas vergelijken we onze ervaringen met online spellen en games.	.36	.42
18 Als iemand online persoonlijke bestanden of informatie met mij deelt, ga ik daar verantwoordelijk mee om (zoals berichtjes, foto's en filmpjes).	-.31	.41
22 Wanneer ik muziek of films download of stream van internet, dan betaal ik of iemand anders daar voor (bijvoorbeeld een familielid of vriend).	-.03	.38
9 Mijn leraren geven ons opdracht(en) om de gevonden informatie op	.19	.37

internet zelf te beoordelen op betrouwbaarheid.

10 Wanneer ik films of series kijk op internet (of heb gedownload), praat ik .16 .35
over de dingen die gebeurd zijn in het verhaal.

31 Als ik nieuwsberichten op internet heb opgezocht of gelezen, merk ik dat .13 .31
dit invloed heeft op mijn stemming (ik voel me bijvoorbeeld blijer of
verdrietiger).

30 Als ik een bericht heb geplaatst op sociale media, vraag ik mezelf daarna .17 .22
af waarom ik dat heb gedaan.

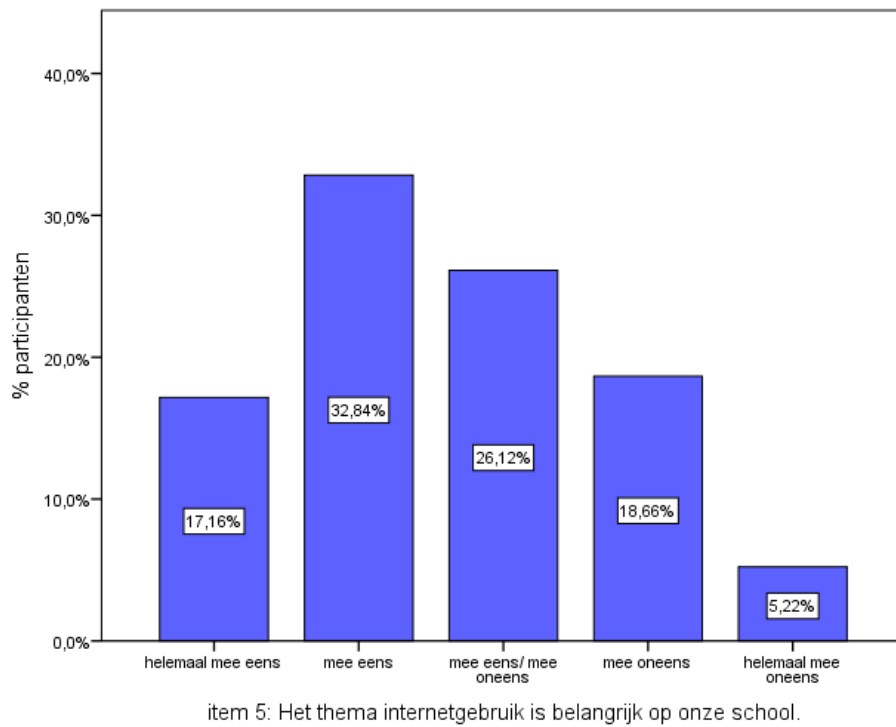
Note. Factorladingen > .40 zijn dikgedrukt.

Descriptieve statistieken.

In figuur 1, 2 en 3 zijn respectievelijk de frequenties van item 5, 6 en 7 weergegeven. Hoewel uit figuur 1 is af te lezen dat ongeveer 1 op de 5 participanten internetgebruik niet als een belangrijk thema op school ervaart, is internetgebruik over het algemeen een thema waaraan scholen aandacht besteden ($M = 2.62$, $SD = 1.13$). Daarnaast is uit figuur 2 af te lezen dat de helft van de participanten in dit schooljaar in de klas niet heeft gepraat over internetgebruik ($M = 3.32$, $SD = 1.19$). Daarbij heeft ongeveer 1 op de 4 participanten het afgelopen jaar in de klas wel gepraat over internetgebruik. Verder kan uit figuur 3 worden afgelezen dat de meeste participanten geen behoefte hebben aan meer voorlichting over internetgebruik door leraren ($M = 3.73$, $SD = 0.96$).

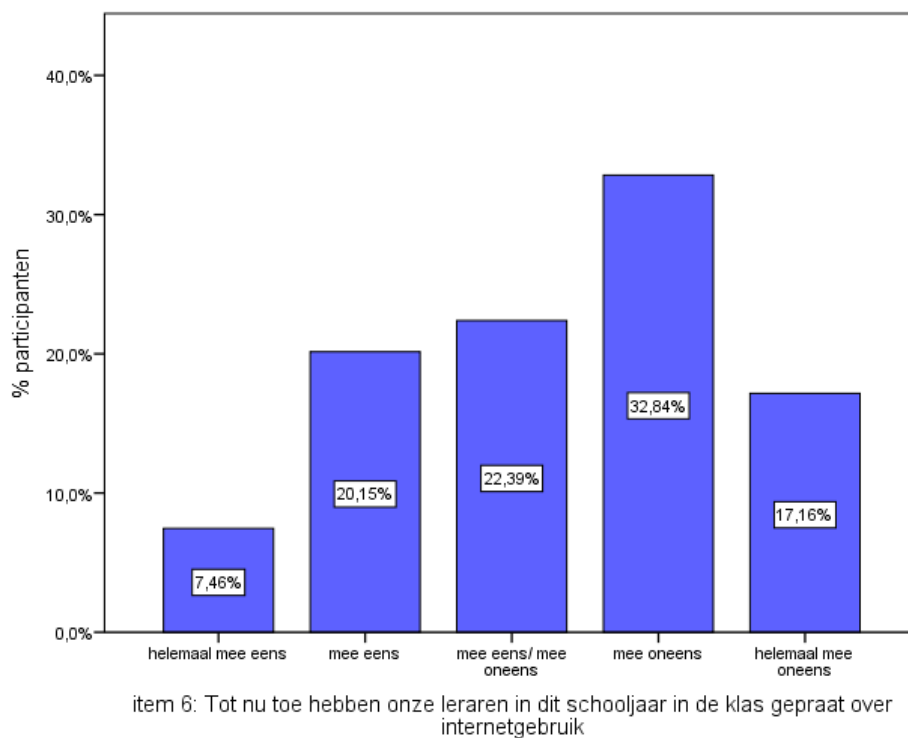
Figuur 1

Procentuele aantallen van de antwoordmogelijkheden op item 5 (Het thema internetgebruik is belangrijk op onze school)

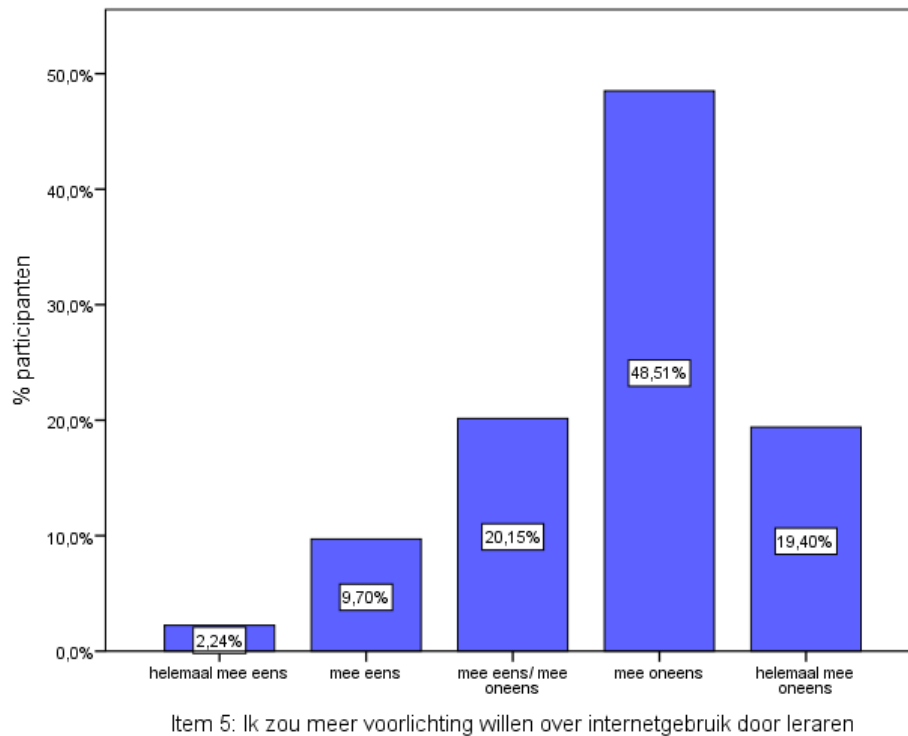
Figuur 2

Procentuele aantallen van de antwoordmogelijkheden op item 6 (Tot nu toe hebben onze leraren in dit schooljaar in de klas gepraat over internetgebruik)

Figuur 3

Procentuele aantallen van de antwoordmogelijkheden op item 7 (Ik zou meer voorlichting willen over internetgebruik door leraren)

Verantwoord handelen op internet

Item 8, 10, 12, 18, 19, 22, 24, 25, 26, en 31 zijn samengenomen tot de subschaal 'Verantwoord handelen'. Over het algemeen handelen adolescenten soms verantwoord op internet ($M = 3.06$, $SD = .51$).

Sekse verschillen in verantwoord internetgebruik

Hoewel zowel jongens ($M = 2.95$, $SE = .06$) als meisjes ($M = 3.13$, $SE = .05$) soms verantwoord handelen op internet, handelen meisjes significant meer verantwoord, $t(132) = 2.13$, $p < .05$ (1-tailend).

Leeftijdsverschillen in verantwoord internetgebruik

In tabel 1 staan de gemiddelde scores op de subschaal 'Zelf handelen' tezamen.

Er zijn geen significante verschillen in leeftijd gevonden, $F(6, 126) = 1.10$, $p = .36$.

Verschillen in onderwijsniveau in verantwoord internetgebruik

In tabel 2 zijn de gemiddelde scores op de subschaal ‘Zelf handelen’ per onderwijsniveau af te lezen. Participanten op vwo-onderwijsniveau en havo-onderwijsniveau scoren significant hoger dan participanten op vmbo/havo-onderwijsniveau, $F(4, 127) = 4.76, p < .05$.

Tabel 2

Aantallen (n), Gemiddelde scores (M) en standaardafwijkingen (SD) op subschaal ‘Zelf handelen’ tezamen, resultaten uit ANOVA’s

	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Subschaal ‘Zelf Handelen’			
Leeftijd	133		
12	10	2.77	.43
13	18	3.05	.49
14	17	3.19	.54
15	21	3.05	.43
16	23	3.05	.43
17	28	3.14	.51
18	16	3.14	.30
Onderwijsniveau	132		
Vmbo	20	2.89	.53
vmbo/havo	5	2.42	.39
Havo	17	3.17	.40
havo/vwo	19	3.00	.52
vwo	71	3.07	.39

Onderwijs over verantwoord internetgebruik

De volgende items zijn samengenomen tot de subschaal ‘Onderwijs’: 9, 11, 13, 14, 16, 17, 20, 21, 23, 27, 28 en 29. Over het algemeen blijken adolescenten zelden onderwijs te krijgen over verantwoord internetgebruik ($M = 2.09, SD = .57$).

Het belang van leraren in media-educatie over verantwoord internetgebruik.

Over het algemeen kan gesteld worden dat de participanten het er mee eens zijn dat het belangrijk is dat leraren ($M = 2.69, SE = .09$) voorlichting geven over internetgebruik. Daarbij

vinden de participanten het significant belangrijker voorlichting te krijgen van leraren dan van leeftijdsgenoten ($M = 3.32, SE = .09$), $t(133) = -6.47, p < .05$, of andere familieleden ($M = 3.54, SE = .08$), $t(133) = -8.84, p < .05$. Verder blijkt er geen significant verschil tussen leraren en ouders ($M = 2.71, SE = .10$), $t(133) = -.15, p = .89$.

Discussie en conclusie

Hoewel internet een grote rol speelt in het dagelijkse leven van adolescenten bestaat er nog veel onduidelijkheid omtrent verantwoord internetgebruik van adolescenten. Bovendien is er weinig bekend over de rol van scholen hierin. Zoals eerder aangegeven, kunnen scholen een belangrijke rol innemen (Moreno et al., 2013; Vanderhoven et al., 2013) door hun unieke positie (Livingstone et al., 2011). Het doel van dit onderzoek was daarom tweeledig, namelijk het valideren van een nieuw onderzoeksinstrument en beschrijvend onderzoek naar verantwoord internetgebruik onder adolescenten en de ondersteuning daarin op het regulier voorgezet onderwijs. Een Hoofdcomponentenanalyse wees uit dat de validiteit van het instrument matig is. In de toekomst kunnen items worden herschreven zodat de items hoger laden op een factor waardoor de validiteit zal toenemen. De betrouwbaarheid is voldoende. Doordat het instrument nog verder ontwikkeld moet worden, moeten de resultaten voorzichtig worden geïnterpreteerd.

Uit dit onderzoek blijkt dat adolescenten soms verantwoord handelen op internet, waarbij meisjes gemiddeld meer verantwoord handelen. Deze resultaten liggen in lijn met de opgestelde hypothese en worden ook gevonden in andere onderzoeken (Jackson et al., 2008; Lau & Yuen, 2014). Een verklaring voor dit resultaat kan zijn dat jongens op internet andere activiteiten ondernemen (Livingstone et al., 2011; Wang et al., 2012), waarbij bepaalde gedragingen minder snel (on)verantwoord worden geacht. De leeftijd van de adolescenten heeft geen significante invloed op verantwoord internetgebruik. Uit andere onderzoeken blijkt leeftijd wel van invloed te zijn op veilig internetgebruik (Fleming et al., 2006; Livingstone et al., 2011). Verder handelen adolescenten op vwo- en havo- onderwijsniveau significant meer verantwoord dan adolescenten op vmbo/havo-onderwijsniveau. Dit is opvallend omdat er verder geen significante verschillen zijn gevonden, zoals tussen vmbo-onderwijsniveau en vwo-onderwijsniveau. Dit kan mogelijk verklaard worden door de participantenaantallen per onderwijsniveau. Slechts 5 adolescenten van vmbo/havo-onderwijsniveau hebben deelgenomen, tegenover 71 van vwo-onderwijsniveau en 17 van havo-onderwijsniveau. Een andere verklaring voor de uitkomsten, zowel op leeftijd als op onderwijsniveau, kan wellicht

komen doordat er sprake is van een homogene groep participanten door het gebruik van een gemakssteekproef.

Daarnaast blijken adolescenten over het algemeen zelden onderwijs over internetgebruik te krijgen op het regulier voorgezet onderwijs. Verder blijken leraren belangrijk gevonden voor voorlichting over internetgebruik. Daarbij worden leraren even belangrijk geacht als ouders, maar belangrijker dan leeftijdsgenoten en andere familieleden. Uit vorige onderzoeken komt naar voren dat ouders belangrijker zijn in media-educatie dan leraren (Livingstone et al., 2011; Moreno et al., 2013; Vanderhoven et al., 2013). Dit verschil kan verklaard worden doordat zowel Moreno en collega's (2013) als Vanderhoven en collega's (2013) onderzoek hebben gedaan buiten Nederland. Deze onderzoeken hebben zich bovendien meer gericht op veilig internetgebruik.

Dit onderzoek heeft belangrijke informatie opgeleverd, maar kent beperkingen. Ten eerste is het onderzoek vanwege het korte tijdsbestek en beperkte middelen niet gebaseerd op een random steekproef, waardoor de resultaten moeilijk generaliseerbaar zijn. Ten tweede is huidig onderzoek gebaseerd op zelfrapportage. Ondanks de vermelding dat deelname anoniem is, kan er sprake zijn van sociale wenselijkheid. Ten derde zijn er waarschijnlijk meer variabelen die verantwoord internetgebruik beïnvloeden. In vervolgonderzoek kunnen variabelen als etniciteit en sociaal economische status worden toegevoegd, zodat er voor deze variabelen gecontroleerd kan worden. Ten slotte is verantwoord internetgebruik in huidig onderzoek geoperationaliseerd in reflecteren en ethisch handelen. Vermoedelijk is verantwoord internetgebruik een complexer begrip, waar men in toekomstig onderzoek eerst meer aandacht aan moet schenken.

Ondanks deze beperkingen levert dit onderzoek een belangrijke bijdrage aan de huidige literatuur. Hoewel adolescenten internet gebruiken voor verschillende activiteiten (CBS, 2014; Fleming et al., 2006; Livingstone et al., 2011; Wang et al., 2012), is er nog veel onduidelijkheid over de (on)verantwoorde manier waarop adolescenten handelen op internet. Dit onderzoek biedt verduidelijking over de mate waarin adolescenten online verantwoord handelen en de mate waarin reguliere voorgezet onderwijs in Nederland hier onderwijs over geeft. Dit onderzoek toont tevens aan dat scholen een belangrijke bijdrage kunnen leveren. Daarnaast geeft het ontworpen instrument scholen de mogelijkheid te analyseren welke kennis adolescenten hebben en op basis van de resultaten een curriculum te ontwerpen, dat inspelt op de kennis en individuele behoeftes van adolescenten.

Al met al blijkt verantwoord internetgebruik een thema dat beter geïmplementeerd moet worden in het huidige curriculum van scholen. Adolescenten handelen niet altijd

verantwoord en krijgen zelden onderwijs over verantwoord internetgebruik. Hoewel meisjes meer verantwoord handelen dan jongens, moet er meer onderzoek gedaan worden naar individuele verschillen, zodat scholen daar op kunnen inspelen. De ontworpen survey kan daarbij uitkomst bieden. Verder blijken leraren volgens adolescenten belangrijke personen om voorlichting te geven over internetgebruik.

Literatuur

- American Academy of Pediatrics. (2013). Children, adolescents, and the media. From the Council on Communications and Media. *Pediatrics*, *132*, 957–961.
doi:10.1542/peds.2013-2656
- Boud, D., Keogh, R., & Walker, D. (1985). *Reflection: Turning experience into learning*. London: Kogan.
- Calvani, A., Fini, A., Ranieri, M., & Picci, P. (2012). Are young generations in secondary school digitally competent? A study on Italian teenagers. *Computers & Education*, *58*, 797–807. doi:10.1016/j.compedu.2011.10.004
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2014). *ICT gebruik van personen naar persoonskenmerken*. Heerlen: CBS.
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS*. London: Sage Publications Ltd.
- Fleming, M. J., Greentree, S., Cocotti-Muller, D., Elias, K. A., & Morrison, S. (2006). Safety in cyberspace. Adolescents' safety and exposure online. *Youth & Society*, *38*, 135-154.
doi: 10.1177/0044118X06287858
- Flores, A., & James, C. (2012). Morality and ethics behind the screen: Young people's perspectives on digital life. *New Media & Society*, *15*, 834-852.
doi:10.1177/1461444812462842
- Freestone, O., & Mitchell, V. W. (2004). Generation Y attitudes towards E-ethics and internet-related misbehaviours. *Journal of Business Ethics*, *54*, 121–128.
doi:10.1007/s10551-004-1571-0
- Guan, S. A., & Subrahmanyam, K. (2009). Youth internet use: Risks and opportunities. *Current Opinion in Psychiatry*, *22*, 351–356. doi:10.1097/YCO.0b013e32832bd7e0
- Hartlevik, O. E., & Christophersen K. A. (2013). Digital competence at the beginning of upper secondary school: Identifying factors explaining digital inclusion. *Computers & Education*, *63*, 240-247. doi:10.5210/fm.v18i4.4232
- Jackson, L. A., Zhao, Y., Qiu, W., Kolenic, A., Fitzgerald, H. E., Harold, R., & Von Eye, A. (2008). Cultural differences in morality in the real and virtual worlds: A comparison of Chinese and U.S. youth. *CyberPsychology & Behavior*, *11*, 279–286.
doi:10.1089/cpb.2007.0098.
- Jenkins, H., Purushotma, R., Weigel, M., Clinton, K., & Robison, A. J. (2009). *Confronting the challenges of participatory culture: Media Education for the 21st century*. Cambridge, Massachusetts, London, England: The MIT Press.

- Lau, W. W. F., & Yuen, A. H. K. (2014). Internet ethics of adolescents: Understanding demographic differences. *Computers & Education, 72*, 378–385.
doi:10.1016/j.compedu.2013.12.006
- Livingstone, S., Haddon, L., Görzig, A., & Ólafsson, K. (2011). *Risks and safety on the internet: the perspective of European children: Full findings and policy implications from the EU Kids Online survey of 9-16 year olds and their parents in 25 countries*. London: EU Kids Online Network.
- Moreno, M. A., Egan, K. G., Bare, K., Young, H. N., & Cox, E. D. (2013). Internet safety education for youth: Stakeholder perspectives. *BMC Public Health, 13*, 543-550.
doi:10.1186/1471-2458-13-543.
- Nikken, P., & Jongmans, L., (2013). *Mediawijsheid: Informatie en inspiratie voor gemeentelijk beleid*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Purcell, K., Heaps, A., Buchanan, J., & Friedrich, L. (2013). *How teachers are using technology at home and in their classrooms*. Pew Research Center. Verkregen op 18 februari 2015 van www.pewinternet.org
- Ryan, M. (2013). The pedagogical balancing act: Teaching reflection in higher education. *Teaching in Higher Education, 18*, 144-155. doi:10.1080/13562517.2012.694104
- Sharples, M., Graber, R., Harrison, C., & Logan, K. (2009). E-safety and web 2.0 for children aged 11–16. *Journal of Computer Assisted Learning, 25*, 70–84.
doi:10.1111/j.1365-2729.2008.00304.x
- Subrahmanyam, K., & Šmahel, D. (2011). Digital worlds and doing the right thing: Morality, ethics, and civic engagement. *Digital Youth, 103-122*.
doi:10.1007/978-1-4419-6278-2_6
- Trautmann, S. T., van de Kuilen, G., & Zeckhauser, R. J. (2013). Social class and un(ethical) behavior: A framework, with evidence from a large population sample. *Perspectives on Psychological Science, 8*, 487-49. doi: 10.1177/1745691613491272
- Valcke, M., De Wever, B., Van Keer, H., & Schellens, T. (2011). Long-term study of safe internet use of young children. *Computers & Education, 57*, 1292–1305.
doi:10.1016/j.compedu.2011.01.010
- Vanderhoven, E., Schellens, T., & Valcke, M. (2013). Exploring the usefulness of school education about risks on social network sites: A survey study. *Journal of Media Literacy Education, 5*, 285-294. doi:10.1016/j.sbspro.2014.01.1185

Wang, L., Luo, J., Luo, J., Gao, W. & Kong, J. (2012). The effect of Internet use on adolescents' lifestyles: A national survey. *Computers in Human Behavior*, 28, 2007-2013. doi: 10.1016/j.chb.2012.04.007

APPENDIX A – Weerd's Verantwoord Internetgebruik onder Adolescenten survey

[WVIGA Survey]

Item	Vraag/stelling
DEEL 1- DEMOGRAFISCHE KENMERKEN	
<p>Hoi! Bedankt dat je wilt meewerken aan dit onderzoek over internetgebruik onder jongeren. De vragenlijst bestaat uit 4 delen zal maximaal 10 minuten in beslag nemen. Je hoeft nergens persoonlijke gegevens (zoals je naam) in te vullen en daardoor zijn alle antwoorden die je invult anoniem.</p>	
1	Wat is je geslacht?
2	Hoe oud ben je?
3	In welke klas zit je?
4	Welk niveau doe je?
DEEL 2	
<p>Het eerste deel zit er al op! Er volgen nu vragen over internetgebruik. Op internet kun je heel veel dingen doen. In dit onderzoek bedoelen we met internetgebruik de volgende online activiteiten: online informatie zoeken voor opdrachten op school, over dingen die je wilt kopen, over onderwerpen waar je graag iets over wilt weten; berichten en e-mails versturen naar vrienden, familie, klasgenoten, vreemden en anderen via internet, bijvoorbeeld via Facebook, Whatsapp, Instagram of chatrooms en; online spelletjes en games en het downloaden of streamen van muziek, films en series.</p>	
5	Het thema internetgebruik is belangrijk op onze school.
6	Tot nu toe hebben onze leraren in dit schooljaar in de klas gepraat over internetgebruik.
7	Ik zou meer voorlichting willen over internetgebruik door leraren.
DEEL 3	
<p>Dit was deel 2. In deel 3 volgen er stellingen. Er zijn geen goede of slechte antwoorden, het gaat om het antwoord dat het beste bij jou past!</p>	
8	Als ik een bericht plaats op internet, denk ik na over de gevolgen voor mijzelf en anderen.
9	Mijn leraren geven ons opdracht(en) om de gevonden informatie op internet zelf te beoordelen op betrouwbaarheid.
10	Wanneer ik films of series kijk op internet (of heb gedownload), praat ik over de dingen die gebeurd zijn in het verhaal.

11	In de klas praten we over de verantwoordelijkheid die mensen moeten nemen wanneer ze berichten plaatsen op sociale media (bijvoorbeeld op Twitter, Facebook of Instagram).
12	Als ik online spellen speel of game, houd ik rekening met mijn gedrag omdat mijn gedrag ander gedrag kan uitlokken bij anderen (zoals geweld of scheldpartijen).
13	Mijn leraren vertellen ons dat wij zelf verantwoordelijk zijn voor het zoeken van betrouwbare en/of goede informatie.
14	In de klas bespreken we onze ervaringen met het versturen en ontvangen van e-mails.
15	Als ik informatie zoek over een product dat ik wil kopen via internet, kijk ik naar de voorwaarden van de webwinkel.
16	Mijn leraren leggen uit wat de gevolgen zijn van illegaal downloaden en streamen van films, muziek en bestanden.
17	Mijn leraren besteden aandacht aan onze ervaringen met online chatten (op bijvoorbeeld Whatsapp, Facebook en Instagram).
18	Als iemand online persoonlijke bestanden of informatie met mij deelt, ga ik daar verantwoordelijk mee om (zoals berichtjes, foto's en filmpjes).
19	Als ik op internet naar informatie heb gezocht voor een opdracht, vergelijk ik mijn aanpak met anderen.
20	In de klas wordt er aandacht besteed aan onze ervaringen met het zoeken van (on)betrouwbare informatie op internet.
21	In de klas vergelijken we onze ervaringen met online spellen en games.
22	Wanneer ik muziek of films download of stream van internet, dan betaal ik of iemand anders daar voor (bijvoorbeeld een familielid of vriend).
23	In de klas praten we over de gevolgen van het kopiëren van spreekbeurten en opdrachten van internet.
24	Wanneer ik een spelletje op internet leuk of verslavend vind, praat ik daar met anderen over.
25	Wanneer ik online heb gechat, praat ik daarover.
26	Als ik informatie van internet gebruik voor een opdracht, zet ik de bron erbij.
27	Mijn leraren leggen uit wat de gevolgen voor mijzelf en anderen kunnen zijn van berichten plaatsen op internet.

28	In de klas praten we over de verantwoordelijkheid die jongeren moeten nemen voor hun gedrag in games en spelletjes.
29	In de klas wordt er aandacht besteed aan onze ervaringen met downloaden en streamen van bestanden (zoals muziek en films).
30	Als ik een bericht heb geplaatst op sociale media, vraag ik mezelf daarna af waarom ik dat heb gedaan.
31	Als ik nieuwsberichten op internet heb opgezocht of gelezen, merk ik dat dit invloed heeft op mijn stemming (ik voel me bijvoorbeeld blijer of verdrietiger).
DEEL 4	
In dit laatste onderdeel komen nog 5 korte stellingen aan bod die erg op elkaar lijken, maar toch van elkaar verschillen. Denk goed na over het antwoord dat het beste bij jou past.	
32	Ik vind het belangrijk dat leerkrachten voorlichting geven over internetgebruik
33	Ik vind het belangrijk dat mijn ouders voorlichting geven over internetgebruik
34	Ik vind het belangrijk dat mijn leeftijdsgenoten voorlichting geven over internetgebruik
35	Ik vind het belangrijk dat andere familieleden voorlichting geven over internetgebruik